

КАТЕГОРІЇ КІЛЬКОСТІ І ЯКОСТІ У ВИМІРІ ДЕМОКРАТІЇ: АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ АРИСТОТЕЛЯ

Політична філософія Аристотеля є актуальним зразком застосування загальних наукових категорій до вивчення особливих (як демократія) категорій окремих галузей знань (як політика) на історичних одиничних прикладах. Сучасна наукова думка в Україні і світі демонструє протилежний зразок вузької спеціалізації наук та їх прогресуючої диференціації у все зростаючій кількості наукових спеціальностей. Філософи замкнулися в дослідженнях загальних і всезагальних категорій на основі даних філософської науки; політологи досліджують політичні категорії на основі політологічних же досліджень; правники вивчають теорію держави в межах наукових досліджень самих правників і т.п.

На думку авторів, подібний міждисциплінарний ізоляціонізм є одним із прикладів «дурної безкінечності» (за Гегелем) у розмежуванні наук після їх позитивістської класифікації в ХІХ ст. Ми поділяємо позицію оксфордського професора Л. Зідентопа про те, що професіоналізація інтелектуального життя у ХХ ст. і виділення філософії, політології, економіки, права в окремі наукові дисципліни породили, як наслідок, острах серед вчених відійти від предмета свого дослідження, вийти за межі своєї професії [6, с. 45–46].

Предметом нашого дослідження є проблема виміру (чи вимірів) демократії в одній істинній чи багатьох різних її моделях. Сама проблема значною мірою виникла через втрату античної спадщини універсального, всестороннього підходу до вивчення істини і, зокрема, методології дослідження форм держави Аристотелем.

Здебільшого, демократію тлумачать як владу народу в кількісному вимірі більшості, який визначається за результатами виборів народом своїх представників до органів влади. У цьому відношенні класичною є промова У. Черчіля в палаті громад парламенту Великої Британії 11.11.1947. Критикуючи депутатів парламенту за те, що вони отримували мандат на основі одних обіцянок народу на виборах, а потім робили з ним все, що заманеться, У. Черчіль наголошував, що правити має не парламент, а народ через парламент. Народ має бути суверенним. **І хоч демократія не досконала чи, навіть, найгірша форма правління, проте, за винятком всіх інших, що пробувались час від часу [3].**

За приклад альтернативного тлумачення демократії в кількісному вимірі меншості наведемо сучасну публікацію Я. Аугштайна «Демократія: народ і правда» в журналі «Der Spiegel». «Всі скаржаться на нестачу демократії», пише автор. «Як усунути її? За допомогою участі? Чи потрібно людям надати більше можливостей брати участь в прийнятті політичних рішень? Тільки не це». На думку Я. Аугштайна, «парламенти існують з цілком поважної причини. Вони захищають демократію від народу, а народ від самого себе. Тому що в народі, це парадоксальна правда, демократія не в найбільш надійних руках». Аргументацією такого парадоксу Я. Аугштайн знаходить в експертів по виборах, які знають: нижчі прошарки населення менше ходять на вибори, а ті, хто заробляють краще, більш активні. Тобто, участь у виборах приймає якраз не «народ», а лише певний сегмент суспільства, перш за все люди з освітою і чоловіки [4].

Сучасний процес глобалізації надав демократії універсального характеру, проте в її західному зразку як «істинному» по відношенню до всіх інших як несправжніх.

Л. Зідентоп вважає неможливою демократію в східних суспільствах, в яких кастова традиція (як в Індії) чи ісламська віра в суверенітет Аллаха роблять неможливими громадянські свободи за принципом вільного вибору людини [6, с. 103–106, 110–111]. Такий підхід унеможливує діалог Заходу зі Сходом і, зокрема, з ісламом, до якого закликав Абду Філалі-Ансарі заради пошуку «універсальної демократії» на міжцивілізаційній, а не моноцивілізаційній (західній) основі [7, с. 20].

Метою статті є відродження філософського методу Аристотеля в поєднанні кількісного та якісного вимірів демократії у їх видовому багатоманітті.

Розмаїття держав-полісів античної Греції по формі правління і державному режиму дало можливість філософам ще до Аристотеля (як Сократ, Платон) зробити їх критичний порівняльний аналіз і дійти висновків про недосконалість їх усіх. Платон пробував конструювати моделі ідеальної держави, але на кастовій основі правління аристократії за охорони воїнів і праці селян, ремісників, торгівців. Справедливість такої структури мала б забезпечуватись міфом для народу про те, що кожному належить займати своє місце відповідно до вмісту металів тієї чи іншої цінності в крові від народження.

Виходячи з уже набутого філософського осмислення політичного буття греків, Аристотель у праці «Політика» продемонстрував нову методологію дослідження. Всі види державного ладу він назвав відхильними від найбільш правильного – політії, можливість побудови якої обґрунтував за планом «змішання» або ж поєднання реально існуючих двох відхильних форм держав: олігархії і демократії [1, с. 561].

Загалом будь-яка держава, писав Аристотель, має розглядатися з боку якості і кількості. Під якістю він розумів свободу, багатство, освіту, благородність походження; під кількістю – чисельну перевагу маси населення [1, с. 569].

Для сучасних визначень демократії у вимірі влади «народу» як загалу актуально відновити застереження Аристотеля: «Демократію не слід визначати, як це звичайно роблять деякі в наш час, просто як такий вид державного устрою, при якому верховна влада зосереджена в руках народної маси, тому що і в олігархіяx і взагалі повсюду верховна влада належить більшості; рівним чином і під олігархією не слід розуміти такий вид державного устрою, при якому верховна влада зосереджена в руках небагатьох» [1, с. 552]. Користуючись категоріями кількості і якості, Аристотель визначав демократію як такий устрій, коли вільно народжені і незаможні, складаючи більшість, мають верховну владу в своїх руках, а олігархію – такий устрій, при якому влада знаходиться в руках людей багатих і благородного походження та які складають меншість. При цьому багаті і незаможні взагалі складають дві суттєві частини держави, з яких перші здебільшого є меншістю, а другі – більшістю. В залежності від переваги тієї чи іншої частини встановлюється і відповідний вид державного устрою [1, с. 551, 552, 554–555].

У свою чергу, помиляються ті, вважав Аристотель, які думають, ніби існує всього-навсього один вид демократії і один вид олігархії [1, с. 547]. У нинішній ситуації протиставлення однієї «істинної» моделі демократії – західної – всім іншим як несправжнім актуально буде повернути із інформаційного забуття слова Аристотеля: «Не слід забувати, що в багатьох місцях державний устрій в силу тамтешніх законів не демократичний, але є таким у силу пануючих звичаїв і всього укладу життя; точно так само в інших державах буває навпаки: за законами устрій скоріш демократичний, а по укладу життя і пануючим звичаям скоріше олігархічний» [1, с. 558]. Користуючись словами американського дослідника сучасних метаморфоз влади Е. Тоффлера, розвинуті країни прийнято вважати демократичними за наявності в них, насправді, бюрократії найбільш поширеною формою влади [11, с. 307]. Автор комплексного дослідження демократії в Європі Л. Зідентоп констатує відсутність єдиного європейського зразка демократії. Голландську демократію він характеризує як олігархічну і конфесійну; німецьку – як децентралізовану і патерналістську, французьку – як бюрократичну та іноді популістську, італійську – як общинну і, навіть, анархічну [6, с. 287].

Аристотель аналізував п'ять видів демократії [1, с. 555–556] і дійшов висновку про їх відхилення від найбільш вірного виду державного устрою – політії – за виміром якості. Із чотирьох складових частин змісту цієї категорії: свободи, багатства, освіти і благородства походження філософ обґрунтував визначальне значення багатства. «Люди, які мають більший майновий достаток, – писав Аристотель, – частіше бувають і більш освіченими, і більш благородного походження. ...Люди заможні вже мають те, заради чого здійснюється правопорушення» [1, с. 561].

За достатком у кожній державі, відзначає Аристотель, є три частини: дуже заможні, вкрай бідні і треті, які перебувають посередині між тими й іншими, люди з середнім достатком. За його наявності легше за все керуватися розумом. Адже люди дуже знатні і дуже багаті, дуже сильні «стають переважно нахабами й великими мерзотниками». Люди дуже бідні, дуже слабкі і дуже принижені «часто стають злодіями і дрібними мерзотниками». Одні здійснюють злочини із нахабства, другі – з підлості. Перші – «не бажають та й не вміють підкорятися». Другі – «не здатні владарювати і вміють підкорятися лише тій владі, яка проявляється в хазяїв над рабами» через їхню крайню незабезпеченість і надзвичайну приниженість. У результаті: «Виходить держава, яка складається з рабів та їх хазяїв, а не з вільних людей, держава, де одні сповнені заздрощів, а другі – презирства» [1, с. 566–567].

Автори вдалися до настільки детального цитування джерела із надто великої його актуальності до стану демократії і свободи в нинішній Україні, де бідність переважної більшості народу є національною проблемою, а боротьба з бідністю – пустим гаслом. **Відтак і свобода, яку Аристотель називав основою демократії [1, с. 562].**

Яким чином так вийшло, що розкритикована Аристотелем та іншими античними мудрецами демократія, все ж стала взірцем серед сучасних цінностей глобалізації у світі – лишається гадати. Можливо, від неточних перекладів французькою просвітительською літературою кінця XVIII ст. «Політики» Аристотеля, відколи й закріпилося в широкому вжитку в якості ідеалу неправильне поняття «демократія» замість правильного – «політія».

Між тим, саме політію, а не демократію, Аристотель вважав найкращим із видів держав, оскільки вона мала поєднати два начала двох неправильних видів держав: олігархії і демократії. Ці два начала, відповідно до зазначених двох видів держав, заможність і незаможність [1, с. 561–562]. Результатом поєднання заможності й незаможності в політії мали стати «середні люди», за словами Аристотеля, або ж «середній клас» за сучасною термінологією. До них мали належати люди з «власністю середньою, але достатньою». При цьому таких середніх людей мало бути в кращому разі більше, ніж багатих і бідних разом узятих, або, в крайньому разі, більше кожного з цих класів. Тоді, писав Аристотель, об'єднуючись з тими чи з іншими, середні могли б забезпечувати рівновагу в суспільстві і державі. «Але коли за відсутністю середніх громадян бідні переважають своєю чисельністю, держава опиняється в злочасному стані і швидко йде до загибелі» [1, с. 567, 568].

Основною загрозою для держави, в якій кількісно переважають бідні й злиденні, Аристотель називав демагогів. Їхня могутність у такій державі досягається маніпулюванням громадською думкою, перед якою вони зводять звинувачення на посадових осіб і вимагають над ними народного суду. Бідний і принижений люд охоче сприймає такі звинувачення і стає слухняним знаряддям для деспотії демагогів. Відтак, значення всіх посадових осіб в державі зводиться нанівець, як і влада закону. А «де відсутня влада закону, немає й державного устрою», стверджував Аристотель [1, с. 557].

Проте, наголошував мудрець, для держави «згубною є скоріше жадоба багатих, ніж простого народу» [1, с. 571].

Виходячи з універсального філософського методу дослідження Аристотелем політики загалом і демократії як однієї з форм державного режиму, зокрема, повернемось до нашого часу. Відкрита античним філософом ідея змішаної форми держави – політії – не утвердилася у своїй назві. Проте логіка цивілізаційного розвитку Європи все ж привела до утвердження його ідеї за фактичним змістом під формальною назвою демократії. Соціальна демократична правова держава, основана на так званому середньому класі, стала втіленням ідеї політії. У Конституції України відповідно до ч. 3 ст. 13 держава забезпечує «соціальну спрямованість економіки», щоб кожен мав право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48). Цими конституційними положеннями

Україна позначила європейський цивілізаційний вектор свого розвитку після вступу до Ради Європи в 1995 р.

Однак суверенне право визначати свій розвиток Україна отримала в контроверсійну епоху глобалізації. Поширення найкращих досягнень людства і колективна боротьба з глобальними загрозами поєднується із зіткненням цивілізацій. Одним із проявів глобалізації стала олігархізація в міжнародному масштабі під проводом транснаціональних корпорацій. «Новою формою грабежу на великій дорозі» назвав Дж. Кавано з Вашингтонського інституту політичних досліджень наведений у доповіді ООН «Про розвиток людства» факт концентрації багатств у нечисленній купки «глобальних мільярдерів». Зокрема, сукупний дохід 358 з їх числа дорівнює сукупному доходу 2,3 млрд жителів планети, які складають 45 % всього населення [2, с.103]. За результатами соціологічного опитування, проведеного в грудні 2015 р. в США, 76 % потенційних виборців на виборах Президента цієї розвинутої демократії вказали, що олігархи і корпорації мають зavelикий вплив на хід національних виборів [5].

У стратегії транснаціонального олігархічного капіталу масова міграція з відсталих країн до розвинутих використовується як засіб збільшення прибутків за рахунок наступу на середній клас. Зокрема, дослідники вказують, що іммігранти впливають на посилення безробіття в приймаючих їх країнах, а, також на зниження рівня заробітної плати (оскільки погоджуються працювати за нижчу, ніж європейці, плату) [12, с. 47]; також іммігранти самі стають реципієнтами пенсійних фондів і системи соціального захисту, поглинаючи розраховані на місцеве населення кошти і робочі місця [10, с. 7].

Західні науковці активно обговорюють зростання в їх країнах «нового небезпечного класу» – прекаріату (людей які не мають повної гарантованої зайнятості). Аналізуючи праці З. Баумана, У. Бека, П. Бурд'є, Г. Стендінга та ін., український науковець Д. Новіков виявляє суперечність ТНК із соціальними державами в тому, що ТНК маніпулюють інвестиціями в ті чи інші країни залежно від задоволення ними своїх вимог: зменшення соціальних витрат на найману працю, вивільнення все більше робочої сили та зниження соціальних стандартів [8, с. 130]. Мігранти в цьому контексті використовуються для виконання робіт на умовах набагато меншої, ніж у громадян розвинутих країн, оплати. Відповідно, це дає підстави зменшувати оплату праці місцевим жителям, вивільняти частину їх чи переводити на короткострокову або неповну зайнятість [9, с. 23, 25].

Зростання прекаріату свідчить про зростання кількості бідних і малозабезпечених, незахищених людей у розвинутих країнах, а, значить, про скорочення середнього класу як опори демократії. Між тим, цитована нами на початку статті публікація Я. Аугштайна демонструє методологічну неспроможність автора в розв'язанні проблеми співвідношення демократії і справедливості. З одного боку, Я. Аугштайн критикує за експерименти з популізмом представницю партії «Лівих» С. Вагенкнехт. Підставою для цього стала висунута нею вимога більшої демократії в Європі і Німеччині замість нових переваг для концернів, розширення соціальних прав замість демпінгу зарплат і соціальної деградації.

З іншого боку, він констатує: «...В західних державах уже більше двадцяти років, не дивлячись на вільні вибори, постійно зростає соціальна нерівність. Очевидно, демократія не є доречним інструментом для того, щоб турбуватися про справедливість» [4].

Як висновок відзначимо, що подібних тупиків не було б за аналізу демократії в поєднанні кількісного і якісного вимірів через межу міри якості: забезпечення середнього достатку більшості народу є основою демократії, яка ще має бути і соціальною, і правовою державою. Тоді вибори будуть інструментом справедливості, адже сам Я. Аугштайн вказав: нижчі прошарки населення менше ходять на вибори, а ті, хто заробляє краще, більш активні. Отже, ніякого популізму немає у вимогах обмежити апетити олігархів. Навпаки, турбота про середній клас має бути засобом захисту демократії в її правильному, а не відхиленому від правильного, варіанті. Тоді свобода,

багатство, освіченість і благородство походження будуть доступні більшості людей, а нахабство олігархів і задрісність злидених та принижених не зможуть руйнувати державу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика. Перевод С.А. Жебелева / Арістотель // Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Изд-во Фолио, 1999. – 832 с. (Серия «Антология мысли»).
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества; пер. с англ. / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь мир», 2004. – 188 с.
3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://inosmi.ru/social/20160514/236528908.html>
4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://inosmi.ru/social/20160412/236098591.html>
5. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.vz.ru/news/2016/2/18/795111.html>
6. Зидентоп Л. Демократия в Европе / пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева / Л. Зидентоп. – М.: ЛОГОС, 2001. – 312(XLVIII)с.
7. Кожевников К.К. Демократия и международное право: иллюзия или реальность? / предисл. Э.Л. Кузьмина / К.К. Кожевников. – М.: Издательство «Юрист», 2014. – 150с.
8. Новіков Д.О. Важкий вибір вітчизняного трудового права між «перегонами на дно» та збереженням принципу *in favorem* / Д.О. Новіков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 4. – С. 128–132.
9. Новіков Д.О. *Pluralitas non est ponenda sine necessitate*, або місце теорій прекаріату у науці трудового права / Д.О. Новіков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Випуск 34. Том 2. – С. 22–26.
10. Толстов Сергій, Оврамець Михайло. Середземноморський штурм: міграційна криза в Європейському Союзі / Сергій Толстов // Зовнішні справи. – 2015. – № 9. Політичні науки. – С. 6–11.
11. Тоффлер Э. Метаморфозы власти; пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 669, [3] с. – [Philosophy].
12. Чекаленко Людмила, Васильєва Марія. Виклики міграції: досвід Європи / Людмила Чекаленко // Зовнішні справи. – 2012. – №1. – С. 44–49.

Доводиться неправильність переважно кількісного виміру демократії як влади більшості народу. Обґрунтовується визначальний вплив якісного виміру по відношенню до кількісного. Демократія не правильна, коли більшість народу бідна, а значить і не вільна, малоосвічена, неблагородна. Навпаки, заможність дає свободу як основу демократії, а також більшу освіченість і благородство. Правильною є демократія в якій забезпечується середній, але достатній рівень життя більшості народу.

Ключові слова. Кількісний вимір демократії, якісний вимір демократії, неправильна демократія, правильна демократія, середній достаток більшості.

It's proved that wrong way is mainly quantitative measurement of democracy as majority rule of the people. It's grounded decisive influence for quality measurement in relation to quantify. Democracy is not correct, when most people are poor, and thus is not free, lowbrow and unhonorable. Instead, wealth gives freedom as the foundation of democracy, and more education and nobility. Democracy is correct when its provided average but adequate standard of living of most people.

Keywords. Quantitative measurement of democracy, qualitative dimension of democracy, wrong democracy, proper democracy, average wealth of the majority.